

Kluczek, Katarzyna

"Wasser im Heiligen Land. Biblische Zeugnisse und archäologische Forschungen", Wiel Dierx, Günter Garbrecht, Mainz 2001 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 49/1, 137-142

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wydaje mi się, że wnikliwość i celność analiz Shaya wynika z przyjęcia wielopoziomowej i integralnej perspektywy. Pojęcie „wielopoziomowości” dochodzi wyraźnie do głosu wielokrotnie, np. „hierarchia cierpień” (s. 79, s. 275, p. 12), poziomy lęku (s. 211), „moralna odwaga i fizyczna odwaga” (s. 238). Shay rozgranicza także wyraźnie dziedziny intelektualną i uczuciową (por. np. s. 57), ale z drugiej strony ma świadomość ich komplementarności (por. np. s. 290, p. 19).

Zadziwiło mnie znalezienie przez Shaya aż tylu i aż tak czytelnych odniesień między współczesnością i starożytnością. Trudno odmówić trafności stwierdzeniu, od którego rozpoczyna swoją *Przedmowę*, że eposy może i są „fikcją, ale pieśniarz śpiewał prawdę” (s. xv). Homer powinien więc być przedmiotem zainteresowania nie tylko filologów, leksykografów i historyków, ale również filozofów, psychologów czy antropologów. Oby zdołali oni wykorzystać w przyszłości inspiracje i wskazania metodologiczne Shaya do analizy i rozumienia opisów innych, mniej skomplikowanych niż trauma wojenna, przeżyć zawartych w dziełach Homera i innych autorów starożytnych.

Przypisy

¹ Por. np. R. Z a b o r o w s k i : *Dabrowski's Theory of Positive Disintegration as Applied to Homer's Analysis* w: *Proceedings of the Fifth International Conference of the Theory of Positive Disintegration, November 7–10, 2002*, Fort Lauderdale, Institute of Positive Disintegration in Human Development, 11 s. [w druku].

² J. S h a y , *Achilles in Vietnam. Combat Trauma and the Undoing of Character*. New York 1994 Simon & Schuster, s. xiii.

³ Por. J. S h a y : *Killing rage: Physis or Nomos – or Both?*, 2000, on-line: www.belisarius.com/author_index.htm. Chętnie nadmienię, że sam również doszedłem – w 1996 r. – niezależnie od Shaya, do zastosowania sformułowania *thumotic emotions* (u mnie: *thymic feelings*).

Robert Zaborowski
Instytut Historii Nauki PAN
Warszawa

Wiel D i e r x , Günter G a r b r e c h t : *Wasser im Heiligen Land. Biblische Zeugnisse und archäologische Forschungen*. Schriftenreihe der frontinus-Gesellschaft Supplementband III. Mainz, 2001 Verlag Philipp von Zabern, s. 239, rys. 78.

Autorzy dzieła *Woda w Ziemi Świętej – świadectwa biblijne i badania archeologiczne* tematyką wody w Biblii zajmują się już od kilku lat. Ich studia nad Biblią, a także podróże po regionie bliskowschodnim były bodźcem do napisania tej

książki. W publikacji tej starano się zebrać wszystkie informacje zawarte w *Biblii* dotyczące wody, wyjaśnić je historycznie i zinterpretować. Punkt ciężkości położony został tu, przede wszystkim, na techniki zaopatrzenia w wodę miast i osad w Ziemi Świętej. Książka jest rzeczowym wprowadzeniem do nauki o miastach Ziemi Świętej, gdzie woda ma nie tylko religijne, ale także i polityczne znaczenie. Autorzy przedstawiają pobudzające do przemyśleń treści.

Książka podzielona została na trzy główne części. Pierwsza to wiadomości ogólne o *Biblii*, o regionie, ludach go zamieszkujących i istniejących tu zasobach wodnych i stosunku ludzi do wody. Druga część to cytaty z Pisma Świętego dotyczące wody, opatrzone szerokimi komentarzami. Umieszczone są one w porządku chronologicznym tak, jak pojawiają się w *Biblii* i są uszeregowane w konkretnych biblijnych księgach: Księgach Mojżesza, Księgach Historii Narodu Bożego, Księgach Dydaktycznych, Psalmach, Księgach Prorockich, Ewangeliach i Listach Nowego Testamentu. W ostatniej, trzeciej części wnioski obu autorów zostały uzupełnione archeologiczno-hyrotechnicznymi esejami, poświęconymi zaopatrzeniu w wodę miast i twierdz biblijnych; ich autorami są: T. Tsuk, J. Peleg, Z. Ilan, D. Admit, A. Mazar, E. Netzer.

Biblia jest wodą przesycona. Termin „woda” pojawia się w samym tylko Starym Testamencie w pozaziemskim, rytualnym jak i codziennym odniesieniu ponad 500 razy. Uwypukla to znaczenie tego elementu natury w duchowym i świeckim życiu dawnego Izraela. Do tego dochodzą liczne wzmianki z dziedziny meteorologii (chmury, burze, deszcz), hydrologii (morza, źródła, rzeki), hydrotechniki (studnie, cysterny, stawy), jak również obrządków religijnych (chrzty).

Woda jest w suchych i półsuchych warunkach bliskowschodnich podstawowym czynnikiem warunkującym życie człowieka i innych stworzeń o wiele intensywniej niż w innych strefach klimatycznych. Jej wartość znajduje adekwatne odzwierciedlenie w *Biblii*.

Trudnym zadaniem są studia nad znaczeniem wody w *Biblii*, ponieważ jej znaczenia religijne, przyrodnicze, sakralne i w życiu codziennym przenikają się wzajemnie.

Książka przeznaczona jest dla szerokiego grona czytelników, dla wszystkich, którzy interesują się historią hydrotechniki, a *Biblię* postrzegają nie tylko jako Pismo Święte, ale i kulturowo-historyczny dokument o wydarzeniach w życiu we wczesnej Palestynie. Sięgną więc po nią zarówno studenci, inżynierowie, jak i religioznawcy. Ze względu na szerokie grono czytelnicze, do którego skierowana jest ta pozycja, kompleksowe i wieloaspektowe spojrzenie na zagadnienie musiało zostać przedstawione w sposób skrócony i uproszczony. Autorzy są jednak przekonani, że ich praca pomoże również ekspertom inżynierii wodnej nabrać nowego, niekonwencjonalnego poglądu na te kwestie.

Dla zainteresowanych pogłębianiem wiedzy i dalszymi studiami w tym kierunku zamieszczona jest po każdym rozdziale bogata literatura.

Zespół naukowców o wszechstronnej wiedzy z różnych dziedzin przyczynił się do przedstawienia omawianych tu treści rzeczowo, kompleksowo i obiektywnie.

I. WPROWADZENIE I WIADOMOŚCI OGÓLNE

Autorzy omawiają pokrótce region bliskowschodni i powstałe tu religie, koncentrując się na znaczeniu przypisywanemu wodzie przez zamieszkującą tu ludność, którego świadectwo można znaleźć w Świętych Księgach Religijnych. Życie ludów na tym obszarze geograficznym od zawsze napiętnowane było niedostatkiem, a wręcz ubóstwem wody. Toteż woda pojawia się tu bardzo często w kontekście:

- religijnych rytuałów (chrzty, ofiary, spirytualne oczyszczenie),
- warunku czysto fizycznej egzystencji wszelkiego życia (woda pitna),
- podstawowego czynnika w produkcji żywności (nawadnianie),

i to zarówno w swojej naturalnej formie (deszcz, źródła, rzeki, wody podziemne) jak i technicznej (studnie, wodociągi).

Oczywiście punktem centralnym jest woda jako skutek działań Wszechmogącego.

Woda ta ma jednak w *Biblii* dwa oblicza: z jednej strony wszystkie obrazy raju (próby przedstawienia go) są krainami pięknymi i zasobnymi w wodę, z drugiej strony woda jest również narzędziem karania ludzi przez Boga (burze, powodzie).

Choć głównym aspektem poruszonym przez autorów jest woda, jej rola i znaczenie w życiu codziennym, to nie zostały jednakże przez nich pominięte jej religijne wyobrażenia.

Ze względu na chronologiczne ujęcie, jakie wybrano przy przedstawianiu treści, nie udało się uniknąć licznych powtórzeń.

Powstanie, utrzymanie i rozwój cywilizacji ludzkiej zakłada wystarczające zaopatrzenie w wodę. Również ogólna historia kultur pełna jest konfliktów o zasoby wodne, co w szczególności dotyka tych regionów, gdzie woda jest dobrem deficytowym, a dostępne zasoby odznaczają się zazwyczaj niską jakością. Właśnie takim regionem jest Bliski Wschód ze swoimi suchymi i półsuchymi warunkami klimatycznymi. Woda była tu jednakże nie tylko powodem sporów i wojen, ale również bodźcem ponadregionalnej współpracy, konstruktywnego myślenia, wprowadzania innowacji technicznych oraz funkcjonalnych form organizacji, które zapewniłyby efektywne gospodarowanie tymi drogocennymi zasobami.

Wodę, jako element natury, ze względu na rzadkość występowania, niezwykle drogocenny obdarzano niezwykłym uwielbieniem i namaszczeniem. O jej znaczeniu świadczy też fakt, że w wielu mitach woda odgrywała główną rolę, powstało również wiele kultów rzek i źródeł.

W egipskiej kosmogonii woda, która pochodzi od Boga Stwórcy, nosiła imię Nuu lub Nun. Była uważana za odwieczny i wieczny element natury, którego powstanie sięga samych początków powstania świata. Nil – czyli „żyła życia”; słowo to często używane było zamiennie z pojęciem woda. Rzece tej przypisywano ponadludzkie siły, była ona też nazywana dawcą wszelkiej urodzajności. Powstał również hymn do Nilu, świadczący o fundamentalnej zależności społeczeństwa we wszystkich dziedzinach życia od błogosławionego działania tej rzeki.

W całej starożytności nie było nigdzie tylu opisów bóstw wodnych, co w Mezopotamii. Enki był zarówno niebiańskim bogiem deszczu jak również królem głębin i podziemnego słonego morza, z którego powstały wszystkie źródła. Marduk i Tammuz, jego obaj synowie, uchodzili za panów źródeł, potoków i mórz. Później za wielkie bóstwa źródeł i wód uważani byli Ischtar i Inanna. Również w kosmogonii Mezopotamii woda odegrała zasadniczą rolę. Uważano, że bogowie powstałi z mieszaniny prawody Psu i Tiamat (słodkiej i słonej wody). W przeciwieństwie do pełnego uwielbienia stosunku do wody w Egipcie, w Mezopotamii przeważała obawa przed siłami tego żywiołu. Świadomość centralnego znaczenia tego praelementu, jakim jest woda, jest obecna również w treści pism trzech wielkich monoteistycznych religii Bliskiego Wschodu. Na Ziemi Świętej brakuje wielkich, dominujących rzek, które można by porównać z Nilem czy Tygrysem i Eufratem. Nie ma więc również żadnych potężnych bogów rzek i wód.

Jednakże mityczne opisy dotyczące wody wyrażone są w wielu kulturowo-rytualnych czynnościach, jak np. chrzty i obmycia.

Obok aspektów religijnych postawiono w *Biblii* wiele istotnych pragmatycznych pytań dotyczących przetrwania. W tych trudnych warunkach klimatycznych uzyskanie wystarczającej ilości wody było dla życia czynnikiem decydującym. Gospodarka wodna i instalacje hydrotechniczne na Ziemi Świętej można określić jako „małoskalowe” w porównaniu z systemem wodnym Egiptu czy Mezopotamii. Zaostrzenie w wodę ludności, zwierząt i roślin użytkowych następowało poprzez ujęcia ze źródeł lub ujęcia wód podziemnych (studnie), a także magazynowanie wody deszczowej w cysternach lub stawach. Urządzenia te odgrywały tylko regionalną rolę, jednakże były punktem spajającym życie społeczne i gospodarcze mieszkańców. Źródła nazywane były tu darami bożymi, a cysterny darami ludzkimi. Niektóre źródła uważane nawet były za święte, jak np. źródła Beerscheba, źródło Gihon nieopodal Jeruzalem, czy źródło Elisha nieopodal Jerycha.

Także w Mezopotamii surowa dyscyplina i ograniczenia były warunkiem dla zapewnienia bytu mieszkańcom. Gospodarka i budownictwo wodne były tu często podstawą formowania struktur państwowych i społecznych. W V i IV tysiącleciu p.n.e. w dużych oazach rzecznych powstały kultury nazywane „Hydro-Cywilizacjami”. Również pierwsze państwa-miasta sumeryjskie (~3000 p.n.e.) były w gruncie rzeczy jednostkami powiązаныmi jedną siecią nawadniającą, a wiele ówczesnych wojen toczyło się o prawa do wody i korzystne, łatwe w nawadnianiu obszary.

II. CYTATY DOTYCZĄCE WODY W *BIBLI*

Wszystkie rozdziały poprzedzone są wstępem, w którym znajdziemy ogólne informacje o treści poszczególnych części *Biblii*. Kolejne rozdziały, uszeregowane tak, jak w prawzorze, to cytaty zawierające wzmianki o wodzie w jakiegokolwiek postaci. Słowo woda i jej pochodne wyróżniane są zawsze drukowanymi literami.

W szczególności w pierwszych pięciu księgach *Starego Testamentu* widać szczególne i ogromne znaczenie wody. Scharakteryzowana jest ona tu jako praelement obecny przy stworzeniu świata i jako źródło pochodzenia wszelkiego bytu.

Tak więc w *Księgach Mojżeszowych* obok cytatów dotyczących stworzenia wód słonych i słodkich, czy też potopu zesłanego przez Boga na Ziemię znajdziemy fragmenty opisu spotkania Izaaka z Rebeką przy studni. Wszystkie cytaty biblijne opatrzone są komentarzami autorów i ich interpretacjami z punktu widzenia znawców hydrotechniki i hydrologii.

W *Księdze Wyjścia* poruszone są zagadnienia dotyczące przemienienia się wód Nilu w krew (pięć plag egipskich). Źródłem tej czerwonej barwy wód mogły być w interpretacji autorów procesy chemiczne np. przy rozwoju pewnego rodzaju glonów. Dość zagadkową kwestią jest droga ucieczki Izraelitów z Egiptu i rozstąpienie się Morza Czerwonego. Zjawiska tego nie da się racjonalnie wytłumaczyć, choć powstały pewne koncepcje o niektórych płytszych obszarach, mogących wyschnąć czasowo na skutek działania silnych wiatrów. W *Księgach Historii Narodu Żydowskiego* zawarte są szczególnie cenne z hydrotechnicznego punktu widzenia informacje dotyczące zaopatrzenia w wodę pitną miast Azor i Samos (w warunkach wojennych) oraz opis dużego projektu hydrotechnicznego – tunelu Haskija w Jeruzalem. Wiele miejsca poświęcone jest użytkowaniu źródeł Gihon w celu zaopatrzenia Miasta Dawidowego. Projekt ten, choć rozplanowany na niewielkim obszarze, zawierał wszystkie elementy prawidłowej i racjonalnej gospodarki wodnej – zbieranie, doprowadzenie, magazynowanie, rozdzielanie oraz odpływ wody.

W *Księgach Mądrości* i *Psalmach* można się często spotkać z opisami naturalnych procesów związanych z wodą, takich jak np. powstawanie chmur, deszczu, parowanie, czy wylewy rzek. Już wtedy mieszkańcy tych terenów rozumieли doskonale zasady funkcjonowania obiegu wody w przyrodzie. Oczywiście prawie żadne cytaty związane z wodą w Piśmie Świętym nie są pozbawione swojego duchowego, sakralnego znaczenia. Każda wzmianka o deszczu, źródle, wodospadzie czy rzece, to wzmianka o darze boskim i znaku jego błogosławieństwa; burze i potopy natomiast to wyrazy kary boskiej i oznaki jego gniewu.

O czasach między *Starym Testamentem* a pojawieniem się Chrystusa w *Biblii* nie znajdziemy wielu informacji. Jednakże źródła archeologiczne i historyczne wskazują na dość intensywny rozwój hydrotechniki na tych terenach. Zaczęto już dostarczać wodę z coraz to odleglejszych miejsc, oddalonych nawet o kilkanaście kilometrów. W Nowym Testamencie w przeciwieństwie do *Starego Testamentu*

zagadnienia dotyczące wody pojawiają się już raczej w tle. Odgrywają jednak zasadniczą rolę w obrządkach religijnych – chrztach i obmyciach.

Żaden inny element natury nie jest wymieniany w *Biblii* tak często jak będąca źródłem płodności i życia woda. Pojawia się ona w bardzo wielu kontekstach: w kontekście wody jako praelementu, wody jako elementu natury (w Księdze Koheleta znajduje się szczegółowy opis cyklu hydrologicznego), gospodarki wodnej, użycia wody w życiu codziennym, katastrof naturalnych przynoszących śmierć i zniszczenie w przypadku braku lub nadmiaru życiodajnej wody, środka czystości w rytuałach religijnych i higienie osobistej, a także w znaczeniu znaków i cudów boskich.

III. OPISY ARCHEOLOGICZNO-HYDROTECHNICZNE DOTYCZĄCE ZAOPATRZENIA W WODĘ MIAST I OSAD W CZASACH BIBLIJNYCH

W trzeciej części książki autorzy poszczególnych esejów opisują na podstawie badań archeologicznych pominięte w *Biblii* urządzenia i systemy hydrotechniczne funkcjonujące na dawnych ziemiach Palestyny.

Pierwszy esej *Wasserversorgungsanlagen In Israel während der mittleren kanaanitischen Époche (2000-1500 p.n.e.)* dotyczy urządzeń dostarczających wodę w Izraelu w środkowej epoce Kananejskiej. Dzięki stuletnim pracom archeologicznym odkryto na tych terenach imponujący, podziemny system dostarczania wody. Wyróżniono również różne systemy dostarczania wody do miast: za pomocą ujęć w murach miast, szybów sięgających zwierciadła wód podziemnych i studni.

W drugim esejku Jehuda Peleg opisuje podziemne urządzenia dostarczające wodę do biblijnych miast, które budowane były ogromnym nakładem środków i odznaczały się zaskakująco wysokim poziomem technicznym.

Kolejne eseje poświęcone są zaopatrzeniu w wodę konkretnych miast: Qumranu, Jeruzalem, Masady oraz Jerycha i jego podziemnych pałaców, a ostatni dotyczy zaopatrzenia w wodę historycznych twierdz pustynnych w dolinie Jordanu. Lokalizacja twierdz obronnych kłóci się z lokalizacją, która byłaby korzystna z punktu widzenia zaopatrzenia w wodę, ponieważ położone one były w trudnodostępnych miejscach, zazwyczaj na wzniesieniach. Toteż doprowadzanie wody do tych miejsc było zadaniem wysoce utrudnionym.

Konkluzją esejów może być podziw, jakim autorzy obdarzają ludy, które bez żadnych naukowych podstaw dotyczących hydrologii i hydrotechniki, w tak trudnych warunkach klimatycznych nauczyły się optymalnie wykorzystywać bardzo ograniczone zasoby wodne. Wytworzone przez nie systemy hydrotechniczne są na tak wysokim poziomie technicznym, że i dzisiejsza cywilizacja może odczuwać wobec nich jedynie respekt i szacunek.

Katarzyna Kluczek
studentka Wydz. Geografii UW
Warszawa